

Primljeno: 29. rujna 2003.

Toleriranje manjina s kojima se ne slažemo jest tolerancija

VLADIMIR VUJČIĆ*

Na moj osvrt na knjigu *Politička i medijska kultura u Hrvatskoj* (vidi *Politička misao*, 1/2003.: 142-145) reagirao je njezin autor Miroslav Vujević polemički intoniranim odgovorom naslovljenim "Toleriranje fašista i komunista ipak nije tolerancija". Treba odmah reći da Vujević u odgovoru samo ponavlja tezu iz svoje knjige, ne uvažavajući moje nijansirane prigovore na njegovo shvaćanje političke tolerancije i na rezultate njegovih empirijskih istraživanja političke tolerancije u Hrvatskoj.

Vujević ponavlja tvrdnju koja se odnosi na rezultate mojih istraživanja koje sam objavio u svojoj knjizi *Politička tolerancija* (1995.): "Vujčić konstatira 'da je razina tolerancije najviša u onih koji su izabrali nepolitičke grupe ...'". I nastavlja: "Iz podataka koje je Vujčić dobio takav se zaključak ne može izvesti, jer se tu radi o paradoksu političke tolerancije. Podatci o netoleranciji fašista, projugoslavena, komunista (...) govore o političkoj toleranciji".

Najprije, točno je da je tolerancija najviša u onih koji su izabrali nepolitičke grupe, pa ne znam što je u tome sporno. Njegova tvrdnja u naslovu polemike da "toleriranje fašista i komunista ipak nije tolerancija" navodi čitatelja na pomisao da je toleriranje ovih skupina isto što i njihovo odobravanje (priznavanje), tj. da ja tvrdim da je to tako. Međutim, upravo je obratno: ispitanici ne odobravaju ove skupine, ali su ih spremni (barem dio njih) tolerirati (podnositi) u određenim aktivnostima (slobodi govora, privatnosti i sl.). Problem je, dakle, u tome što Vujević ne priznaje da je tolerancija podnošenje grupa i pojedinca u društvu, osobito kad je riječ o različitim manjinama s kojima se ne slažemo. U *Političkoj i medijskoj kulturi u Hrvatskoj* on doslovce kaže da tolerancija "nije u podnošenju nečega, već u prihvaćanju razlika (drugoga)" (64). Kad bismo prihvatili njegovu definiciju tolerancije, onda bi se iz mojih istraživanja mogao izvesti zaključak koji on izvodi, jer bi upravo tada toleriranje fašista, komunista itd., bilo isto što i njihovo prihvaćanje. Dakako da bi "prihvaćanje njihovih razlika", a upravo to Vujević određuje kao toleranciju, značilo i odobravanje njihovih ideologija, te da bi to bio znak netolerancije ili zastupanja netolerancije.

Dakle, Vujević je kategoričan kad tvrdi da je tolerancija prihvaćanje razlika (drugoga), a ne podnošenje (snošljivost). A kad ja, u skladu sa Sullivanovim modelom, ispitujem toleranciju prema komunistima, fašistima, projugoslavenima i sl. u društvu, tj. prema članovima ovih skupina (i drugih skupina prema slobodnom izboru ispitanika) kao manjinskim u društvu, Vujević tada tvrdi kako je toleriranje ovih razlika znak ne-

* *Vladimir Vujčić*, redoviti profesor Fakulteta političkih znanosti u Zagrebu na predmetima Opća pedagogija i didaktika i Metodika političkog obrazovanja.

tolerancije, a ne tolerancije. Zapravo, prema njegovu mišljenju, razinu tolerancije (pri-
znavanje razlika) ovih skupina možemo odrediti iz netolerancije prema njima (nepriz-
navanja razlika). On, dakle, toleranciju definira kao prihvaćanje razlika u društvu, a kad
ja ispitujem snošljivost prema razlikama, onda tolerancija nije više prihvaćanje razlika,
nego upravo suprotno. S jedne strane, definira toleranciju kao prihvaćanje razlika, a to
je čak više od snošljivosti samih razlika, a s druge, prihvaćanje razlika (pluralizama u
društvu) određuje kao znak netolerancije, odnosno iz neodobravanja razlika može se za-
ključivati o toleranciji, a ne netoleranciji. To nije logički konzistentno.

Također sam upozorio da “paradoks tolerancije” o kojemu govori Vujević treba
uzeti kompleksnije, ne samo kao problem “tolerancije netolerantnih”, nego i kao pro-
blem empirijskog odnosa većine i manjine u društvu. Ako većine u društvu ne mogu
tolerirati i članove različitih manjina s kojima se ne slažu u društvu, osobito pripadnike
tih manjina u mogućnostima ostvarivanja njihovih sloboda (slobode govora, javnog na-
stupa i sl.), onda je tu doista problem s tolerancijom u društvu i društvenim plurali-
zmom. Ako bi se iz “netolerancije netolerantnih” zaključivalo o razini tolerancije u dru-
štvu, onda bi se tako reducirao politički i ukupni pluralizam u društvu, on bi se morao
unaprijed legalizirati, pa bi put prema mogućoj pluralizaciji društva bio zatvoren. Tako
bi se poticao i moral osвете: “oko za oko, zub za zub”. A upravo je to necivilizirani, an-
ticivilizacijski pristup društvenim odnosima.

Tolerancija, zapravo, nije priznavanje razlika drugoga, kao što nije ni puko trpljenje
(podnošenje) razlika drugoga. Tolerancija, zapravo, nije ideologija, nego odobravanje
civilnih sloboda (slobode govora, javnog nastupa, privatnosti ...), vrijednosnih orijenta-
cija skupina s kojima se ne slažemo. U tome je bit. Tolerancija nikako ne može biti pri-
znavanje ili prihvaćanje razlika drugoga. To je zbog toga što je prvi uvjet tolerancije po-
stojanje određenog neslaganja s drugima (s određenim skupinama i njihovim idejama).
Drugi uvjet jest spremnost da se druge podnosi, ali podnošenje nije trpljenje razlika s
kojima se ne slažemo, kako se to često definira u literaturi. Ona nikako nije prihvaćanje
razlika drugoga, ali nije ni puko trpljenje razlika s kojima se ne slažemo. Ako bi se, pak,
tolerancija svela na prihvaćanje razlika, onda bi se svela na *modus vivendi* – na pravilo
“Živi i pusti da živi”. Tada bi nestao razlog njezinoj pojavi. Međutim, ako bi se svela i
na podnošenje razlika s kojima se ne slažemo, a to jest uvjet njezinog postojanja, onda
bi to moglo značiti da mi trpimo razlike kao takve, tj. razlike radi razlika. Stvar je, me-
đutim, u tome da je tolerancija u podnošenju razlika s kojima se ne slažemo, ali ne pod-
nošenje tih razlika kao takvih, nego podnošenje razlika kako bi se nositeljima tih razlika
omogućilo pravo na civilne slobode i politička prava (na slobodu govora, javnog na-
stupa, privatnosti, političke jednakosti i sl.). Podnošenje ovdje nije u funkciji razlika s
kojima se ne slažemo, nego u funkciji omogućavanja civilnih sloboda svima. Tako tole-
rancija štiti društveni pluralizam, ali je i sredstvo borbe za realizaciju civilnih sloboda i
inkluzivne demokracije. Prema tome, “paradoks tolerancije” (kako tolerirati netole-
rantne?) ne može se rješavati “logikom netolerantnih”, nego upravo logikom toleran-
tnih. Sigurno je, pak, da tolerancija nije trpljenje razlika koje bi ugrožavale slobodu
drugih. Ona je zapravo trpljenje razlika u ime slobode i jednakosti svih. Prema tome, iz
podataka o toleranciji fašista, komunista itd., ne može se zaključivati o priznavanju tih
skupina i njihovih ideologija. Upravo suprotno, naši ispitanici osobno najmanje cijene
ove skupine, ali su ih spremni tolerirati, odnosno odobriti njihovim članovima pravo
slobode govora, javnog nastupa, zaštitu privatnosti, političkog izražavanja i sl. Ako bi

pak toleranciju definirali kao što čini Vujević, onda bi se iz naših podataka mogao izvesti zaključak što ga on izvodi i ujedno kritizira. On bi upravo tako kritizirao i svoju definiciju tolerancije kao “prihvatanje razlika drugoga”. U mome istraživanju ispitanici nisu prihvaćali fašiste, komuniste i druge devijantne skupine, nego ih, upravo suprotno, nisu prihvaćali. Oni ih nisu prihvaćali (priznavali, odobravali), ali su ih tolerirali. Nisu tolerirali njihove razlike (vrijednosti i modele ponašanja), nego su tolerirali njihovo pravo na slobodu govora, javnog nastupa, političke prezentacije i sl. To što Vujević neke razlike ne bi prihvaćao, dovelo bi ga do toga da sam postane arbitar u tome koje bi razlike prihvaćao, a koje ne bi. Međutim, civilizacijski pristup priznaje slobodu savjesti i autonomiju svakog pojedinca. Prema tome, društveni pluralizam u demokraciji nije moguće propisati, kao što nije moguće slobodu savjesti oktroirati. Upravo je zato tolerancija i moguća samo u demokraciji. Ona je utirala put prema demokraciji i ujedno omogućuje demokraciju.

Ovdje ne bih želio odgovarati na svaku primjedbu iz Vujevićeva odgovora na moju kritiku njegove knjige. Na moj prigovor da nije uvažio relevantnu literaturu o političkoj kulturi i političkoj participaciji, odgovara da je njegova knjiga izašla 2001. godine, iako ju je on pripremio za tisak znatno prije, pa da nije ni mogao kontrolirati svu literaturu. Svakako je njegov problem što svoj tekst nije ažurirao novijom literaturom prema priznatom znanstvenim uzusima. Problem je i u tome što je on svoju teoriju političke kulture utemeljio, prije svega, na jednom tekstu Sidneya Verbe iz 1965. godine, kako to i sam kaže, kao da poslije toga nije ništa važno ni napisano. On također kaže da nije jasno kako sam ja iz našeg zajedničkog projekta iz 1992. godine u kojem sam imao temu “Politička socijalizacija – razvoj političke kulture mladih” došao do teme o političkoj toleranciji. Primjedba bi bila dijelom ispravna da sam ja iz ove teme došao do političke tolerancije. Temu o političkoj socijalizaciji apsolvirao sam u svojoj knjizi *Politička kultura i politička socijalizacija* (1993.), a politička tolerancija je bila zaseban znanstveni projekt i to je istraživanje rezultiralo objavom posebne knjige *Politička tolerancija* Zagreb (1995.). Dakle, riječ je o dvama različitim projektima i dvjema zasebnim knjigama. A najnoviju literaturu o političkoj kulturi i toleranciji prikazao sam u posljednjoj (trećoj) knjizi *Politička kultura demokracije* (2001.). Ova knjiga izašla je iste godine kad i Vujevićeva. Prema tome, otpada prigovor da on nije mogao ažurirati svoju knjigu suvremenom literaturom. Ako sam mogao ja, mogao je i on!

Na jednom mjestu kaže da izmišljam brojke i da tvrdim da je samo 38% ispitanika u njegovu istraživanju bilo tolerantno prema strankama s kojima se najmanje slažu, a da, eto, on zaključuje da je to većina. I dodaje “Na 69. stranici koju on (Vujčić) navodi nigdje nema broja 38”. Drugim riječima, ja sam izmislio broj tolerantnih od 38% iz Vujevićeva izvještaja. Zato ovdje iznosim podatke iz *Tablice 2.* na 69. stranici njegove knjige.

Tablica 2. Slaganje sa zabranom nastupa u medijima stranke s kojom se ispitanik najmanje slaže

	Javni skup	Tisak	Radio	Televizija
izrazito se slaže				
slaže se				
koliko se slaže toliko i ne				
ne slaže se	25,6%	27,2%	25,9%	26,3%
izrazito se ne slaže	13,1%	12,2%	12,0%	13,2%

Napomena: ovdje smo naveli samo postotke za dva posljednja odgovora.

Ako, pak, uzmemo da je slaganje sa zabranom nastupa u medijima političke stranke s kojom se ispitanik najmanje slaže znak netolerancije, a neslaganje s tom zabranom znak tolerancije, onda upravo dva posljednja odgovora u tablici govore o toleranciji ispitanika. Ako se uzmu i podaci iz drugih tablica onda možemo doći do zaključka da je riječ o otprilike 38% ili nešto više tolerantnih ispitanika. Tako se to računa svugdje u literaturi kojom sam se koristio. Neodlučni se nigdje ne uzimaju kao tolerantni. Vujević je, međutim, iz podataka u navedenoj tablici, izravno zaključio sljedeće: “Većina ispitanika protivila bi se zakonskoj zabrani stranke i ne bi zabranila nastup u javnim medijima stranci s kojom se najmanje slažu (...) Prema tome, i ovi podaci govore u prilog odbacivanju prve hipoteze koja govori o deficitarnosti političke tolerancije u Hrvatskoj” (69). Točno je, dakle, da Vujević nigdje ne spominje 38%, ali je točno da je to iz njegove tablice (ove i drugih) negdje oko 38% (najviše 40%). Da je možda sam zbrojio navedene postotke i da ih je napisao, jasno je da ne bi mogao zaključiti kako je to “većina ispitanika”, jer doista 38% (pa ni 40%) nije većina. Prema tome, Vujevićev zaključak nije točan.

Pozivam čitaoca da sam prosudi o Vujevićevu zaključnom odgovoru na moju kritiku. On zaključuje ovako: “U osporavanju neosporivog Vujčić se služi sofisticiranim metodama i uvredama.” Međutim, ako je sofistika i uvreda da 38% nije većina, te ako tolerancija nije snošljivost prema grupama (manjinama) koje ne prihvaćamo, kao omogućavanje slobode govora, nastupa i sl., pa čak i prema članovima ekstremnih manjinskih grupa u društvu, onda je Vujević u pravu. Ali pokazao sam da nije, jer tolerancija i odobravanje određenih skupina u društvu nisu isto. Ja sam u svome istraživanju precizno kontrolirao stajalište ispitanika prema grupama, a to stajalište je negativno (prema fašistima, projugoslavenima, itd), od tolerancije članova tih grupa (slobode govora, nastupa, okupljanja i sl.). Prema tome, možemo imati negativan stav prema određenim grupama, zapravo to i jest pretpostavka tolerancije, a ipak pokazivati određenu razinu tolerancije prema članovima tih skupina. U tome smislu tolerancija nije “priznavanje razlika” (Vujević), nego “podnošenje, trpljenje” razlika, kao što to tvrdi većina uvaženih teoretičara, ali ne razlika kao takvih, nego prava na slobodu.

Problem je, dakle, u njegovoj teoriji (ako je to uopće teorija?). Jednom je tolerancija “prihvaćanje razlika drugoga”, a drugi put to nije. Problem je, dakle, u tome što Vujević nema konzistentni stav. Kanadski politički teoretičar Willy Kymlicka jasno je pokazao da je liberalna tolerancija povezana sa slobodom i autonomijom svakog pojedinca.

Prema njegovu mišljenju, “liberalna tolerancija štiti prava pojedinaca da se razlikuju od svoje grupe, te pravo grupe da ne bude proganjena od države (*Multicultural Citizenship*, 1995.: 158). I John Rawls, također, uviđa problem pa u svoju teoriju uvodi pojmove “razložnog pluralizma”, “tereta suđenja” itd. Vujević toleranciju ne bi vezao za slobodu savjesti svakog pojedinca, kao ni za slobodu grupe od državne kontrole. On bi htio oktroirani pluralizam i kontroliranu toleranciju. Međutim, što više reći ako 38% doista nije većina, a on misli da jest, te ako on tvrdi da tolerancija nije upravo snošljivost (a to po definiciji jest) prema svima s kojima se ne slažemo, jer, ako nema neslaganja, nema ni tolerancije. Vujević se zapravo služi sofistikom, jer mi prigovara da sam iz podataka o toleranciji komunista, projugoslavena itd., zaključio da je to isto što i prihvaćanje tih grupa i njihovih ideologija u društvu. A zapravo je obratno, jer ispitanici upravo te grupe ne odobravaju (odabrali su ih kao najmanje poželjne u društvu, kao negativne), ali su spremni (barem dio njih) tolerirati njihove civilne slobode (slobodu govora, izražavanja, privatnosti ...). Prema tome, stav prema tim grupama nije isto što i njihovo toleriranje. Problem je i u tome što bi Vujević htio u društvu vrijednosni konsenzus i sumjerljivi pluralizam, a to u suvremenoj demokraciji upravo nije moguće. On zapravo, možda i bez namjere, zagovara jednu koncepciju “dobrog života”, a to je u pluralizmu nemoguće. To je problem suvremene političke filozofije. Tim se problemom bavi i gore spomenuti politički filozof Rawls kad postavlja svoje temeljno pitanje: “Kako je moguće da tijekom vremena postoji pravedno i stabilno društvo slobodnih i jednakih građana koji ostaju duboko podijeljeni razložnim vjerskim, filozofskim i moralnim doktrinama” (*Politički liberalizam*, Zagreb, 2000.: 3).

Vujevićev je problem u tome što toleranciju definira kao “prihvaćanje razlika”, a istodobno tvrdi da priznavanje određenih razlika nije tolerancija, nego netolerancija. Da je kojim slučajem Vujević svoju polemiku naslovio “Prihvaćanje fašista i komunista ipak nije tolerancija”, bio bi u pravu, iako bi to bilo suprotno njegovoj definiciji tolerancije. Međutim kako on “prihvaćanje” i “toleriranje” izjednačuje, jasno je da nije u pravu. Eto, u tome je cijeli problem njegova nerazumijevanja ove teorije. Ovo je školski primjer kako se pojednostavljenim tezama o složenim pojavama može unijeti zbrka u teoriju. Ja u svome istraživanju “priznavanje” i “toleriranje” nisam izjednačio. Upravo sam to “razdvojio”. Ali kako to njemu predočiti(?!). Usto, treba potpunije i preciznije pratiti literaturu o fenomenima koji se istražuju. Treba izvoditi i precizne, a ne samo pogrešne, zaključke iz vlastitih podataka. Ali ni nakon upozorenja Vujević to ne želi. I što više reći?

Ipak moram još precizno odgovoriti na njegovu zaključnu rečenicu u kojoj me upozorava da “osporavam neosporivo” i da umjesto toga prihvatim da “toleriranje fašista, komunista, Jugoslavena i ustaša nije pokazatelj tolerancije”. A što da prihvatim? Njegovu tezu da je toleriranje isto što i prihvaćanje razlika drugoga (!?) Ponavljam: tolerancija nije u prihvaćanju razlika (određenih ideologija i sl.), nego upravo suprotno: ona je podnošenje razlika, dakako do određenog praga, tj. omogućavanje ljudskih prava i civilnih sloboda i onima s kojima se ne slažemo. Moje istraživanje pokazalo je da upravo oni s višim indeksom tolerancije imaju i najviši indeks civilnih sloboda i obilježja o tzv. “internalnoj političkoj efikasnosti” (političkom samopouzdanju). Samo oni koji su birali “fašiste” kao najmanje cijenjenu grupu nisu pokazali znatniju razinu političkog samopouzdanja itd. Dakle, upravo oni koji toleriraju najviše, također visoko cijene civilne slobode. Visoka netolerancija, bez obzira na koga se odnosila, uvijek je znak osporava-

nja civilne političke kulture. Da je kojim slučajem Vujević čitao tekst američkih znanstvenika Mondaka i Hurwitza “Values, Acts, and Actors: Distinguishing Generic and Discriminatory Intolerance”, objavljen u časopisu *Political Behavior*, 4/1998., shvatio bi da upravo on zastupa model tzv. diskriminativne netolerancije. Međutim, ako mu to može biti utjeha, to nije najteži model netolerancije; najteži je onaj koji oni zovu generičkom netolerancijom. Generička netolerancija nastaje zbog neodobravanja civilnih sloboda uopće, dok diskriminativna nastaje zbog neodobravanja određene grupe kao takve. Upravo zato demokrati diskriminiraju, dok nedemokrati jednostavno ne toleriraju. Jasno je, međutim, kako teorija političke tolerancije nije zatvoreno pitanje (o tome više u mojoj knjizi *Politička kultura demokracije*, na stranicama 293-319), jer se sukobi u društvu ne mogu promatrati samo kao “za” i “protiv” nečega. Upravo je Jonathan Wolff u tekstu “The culture of toleration in diverse societies” iz 2003. (zbornik *The culture of toleration in diverse societies: reasonable tolerance*, koji su priredili Catrion McKinnon i Dario Castiglione), razmatrajući socijalni *etos* i dinamiku, a ne samo statiku tolerancije, došao do zaključka da društva (a tako i pojedinci) mogu biti tolerantna na različitim osnovama. Wolff piše: “Društvo može biti tolerantno, primjerice, samo zato što je utemeljeno na jakoj doktrini individualnih prava. Ili ono može biti predano prakticiranju javnog razuma (što vodi u deliberativnu demokraciju – V.V.) (...) Bit toleriranja ovisi o procesu koji određuju izazovi, a ne o nekoj određenoj vrijednosti ili vrijednostima koji stoje u osnovi procesa (iako neka vrijednost mora biti prezentna)” (147-161). Veoma zanimljivu teoriju tolerancije dao je i David Heyd (isti zbornik 2003.: 196) u okviru kritike koncepcije impersonalističke, zapravo jedne normativne, teorije tolerancije, i svoga zalaganja za tzv. personalnu teoriju, u kojoj se o drugima ne sudi prema nekim asolutnim mjerilima, nego prema njihovim specifičnostima, kontekstima itd. Jasno je, dakle, da se tolerancija ne može vrijednosno oktroirati, jer bi to bio njezin kraj. Upravo zato u totalitarnim režimima nema tolerancije – zapravo nema uvjeta za nju. Očito je, dakle, kako se o toleranciji ne mogu izricati pojednostavnjene tvrdnje koje proizvode logičku nekonzistenciju.

Na kraju, zahvaljujem uredništvu časopisa što je omogućilo ovaj tip polemike koju ne smatram beskorisnom, jer je i meni pomogla u bistrenju nekih teza.

Mailing address: Fakultet političkih znanosti, Lepušićeva 6, HR 10 000 Zagreb.